

1.2. УКРАЇНЬСЬКА ІСТОРІОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА СОЦІОЛОГІЇ МУЗЕЮ

Актуальність історіографічного дослідження проблеми соціології в музеєзнавстві продиктована передусім тим, що фундаментальні роботи з комплексного її вивчення майже відсутні. Отже, ступінь розроблення питання та джерельна база дослідження засвідчили фрагментарність вивчення теми в опублікованих виданнях із музеєзнавства, соціології, історії культури тощо.

Історіографію проблеми соціології музеєзнавства у вітчизняних реаліях ще не можна описувати за хронологією або дискусією окремих наукових шкіл чи музейних інституцій. Отже, не визначаємо періоду або події наукового життя, за допомогою яких можна провести знаковий вододіл. Водночас спостерігаємо процеси накопичення та нашарування результатів наукової роботи, націленої на вивчення музейної аудиторії, кадрового резерву музейної сфери, ролі музеїв у соціумі та остаточного виокремлення соціології музеїв в окрему сферу наукових знань.

Роблячи деяку історичну ретроспективу за працями кандидата педагогічних наук І. М. Медведєвої [86, с. 26] і кандидата історичних наук І. В. Дворкіна [31], зазначимо, що інтерес соціології до музею має традицію і налічує більше 100 років. За матеріалами дисертаційного дослідження І. В. Дворкіна бачимо, що університетські музеї, засновані переважно в першій половині 19 ст., забезпечуючи навчальний процес, все-таки поступово відкрилися для загального відвідування [31, с. 12]. Отже, йшлося про розширення аудиторії. Це відбувалося під час таких періодів розвитку музейництва в українських землях Російської імперії, як період становлення (початок 19 ст. – перша половина 1880-х рр.) і період найбільш інтенсивного розвитку (друга половина 1880-х рр. – початок ХХ ст.) [31, с. 12].

Щодо наступних історичних періодів, то за розвідками І. М. Медведєвої простежуємо, що в 1920-х рр. музеєзнавець, академік Всеукраїнської Академії наук Ф. І. Шміт (засуджений сталінським режимом до найвищої міри покарання) запропонував типологію музеїв, побудовану з урахуванням інтересів відвідувачів, вивчав історію музейної справи й таку сферу знань, як «соціологічне мистецтвознавство» [9]. Саме на 1920-ті рр. припала перша хвиля соціологічних досліджень музейної аудиторії. Проте, за аналізом українських фахівців з проблем музейної науково-просвітницької роботи та музейної педагогіки Н. І. Капустіної і Л. О. Гайди, їх ініціатором виступила Третьяковська галерея. У роботі брали участь здебільшого музеї Казані, В'ятки, Москви тощо. Аналізувався соціально-демографічний склад відвідувачів, музеєзнавство та дослідження публіки робили лише перші кроки [22].

Наукову спадщину Ф. І. Шміта, який тривалий час працював у Харкові, назвемо однією з підвалин української соціології музеєзнавства. У 1968 р. його постать була включена до видання Науково-дослідного інституту музе-

єзнавства та охорони пам'яток історії та культури «Очерки истории музейного дела в СССР», а на початку 1990-х рр. російські дослідники С.Л. Чистотінова та В. Г. Ананьєв ввели до наукового обігу документи, що частково повернули сучасникам цю забуту постать [4, 61]. Проте, в Україні праці Ф. І. Шміта не перевидавалися і маловивчені [170, 171, 172, 173].

Період 1990-х рр., у тому числі, за дослідженням кандидата економічних наук С. П. Кучина [71], вмотивовано констатували як період системної кризи та перетворення музейної сфери в одну з найбільш недооцінених в Україні. 2000-м рр. притаманне пожвавлення активності музейництва, зростання кількості та наукового рівня фахових публікацій.

Тож, визначимо історіографію соціології музеєзнавства як усю сукупність досліджень та наукової літератури, присвяченої певному періоду, проблемі, події, тенденціям тощо. Як історіографію соціології музеєзнавства варто розглядати і всю ту сукупність наукової літератури та джерел, якими послуговується соціологія. Це дає розуміння ключових дефініцій, явищ, інструментарію проведення соціологічних досліджень, методик опрацювання накопиченого матеріалу у сфері тощо. Такими є праці українських вчених-соціологів, філософів та правознавців В. Д. Воднік, Л. Й. Кондратика, Г. П. Клімової, Н. П. Осіпової, Є. В. Перегуди, В. М. Пічи, М. П. Требіна, О. О. Якуби тощо [60, 106, 110, 147, 148, 187].

Серед загальних характеристик історіографії проблеми перелічимо декілька. Соціологією музеєзнавства (музейної справи) можна назвати *сферу наукових знань* або *міждисциплінарне наукове знання*, або *галузь* (за аналогією визначення «музейної педагогіки» галуззю в системі педагогічних наук І. М. Медведєвою [86, 87]), яка має свій розвиток на стику наук «педагогіка», «культурологія», «музеєзнавство», «психологія» та «соціологія». І хоча специфічний категорійний апарат і ключові дефініції досі в процесі творення, вітчизняні дослідники вмотивовано працюють на теоретико-практичному рівні формування цієї сфери знання.

Для потреб вітчизняних науковців і музейників доступний суттєвий зарубіжний, зокрема, європейський досвід у сфері. Наприклад, экс-президент Міжнародного комітету ІКОМ з освіти та культури Корнелія Брюнінгсхаус-Кнубель ще в 1994 р. зазначила, що ідеальний музейний співробітник має бути вчителем, соціологом та маркетологом, для того, щоб на основі знань про особливості соціальних прошарків суспільства та окремих груп розробляти відповідні програми [12]. Проте, за результатами історіографічного огляду кандидата історичних наук В. В. Карпова бачимо, що в прямому контексті проблематика музейної соціології в Європі так і не була проголошена, однак присутня [51]. Перша європейська конференція з дослідження та оцінки музейної аудиторії відбулася лише в лютому 2014 р. у Берліні [205]. А в січні 2015 р. на базі Національної академії керівних кадрів культури та мистецтв проведений аналогічний захід – один із перших в Україні

науково-практичних семінарів «Соціологія музейної справи», що став майданчиком діалогу вищих навчальних закладів та музеїв [119].

Аналізуючи зарубіжну історіографію з проблеми, зазначимо, що найбільш авторитетними та запитуваними серед вітчизняних фахівців у 2000-ні рр. стали україномовні переклади праць австрійського почесного професора музеології університету Грацу Фрідріха Вайдахаера [13] і маркетингологів із США Котлерів [63].

Вайдахаер у праці «Загальна музеологія» відкрив українським музеєзнавцям зарубіжні підходи в трактуванні музеального феномену, акцентуючи увагу на соціальній місії музею. Показав як залучати публіку, застосовувати міждисциплінарні підходи та сучасні методи комунікації. Щодо царини соціології музеєзнавства (*не застосовуючи цей або аналогічний термін*), то він вказує на ознаки людини – потенційного відвідувача; характеризує основні категорії відвідувачів, описані його колегами у другій половині ХХ ст.; презентує досвід проведених досліджень (підстави відвідувань, мотиваційні атрибути, час, витрачений на огляд експозита (експоната), статистика відвідувань тощо). Щодо вивчення публіки, то Вайдахаер пропонує методи та форми збору даних, тематичні сфери опитувань, планування, проведення і евалуації (*застосовуючи модерний синонім терміна «оцінювання» чи не вперше в україномовній літературі*) отриманих первинних емпіричних даних.

У свою чергу, праця Філіпа Котлера та представників його родини, котрі першими у світі систематизували знання про маркетинг, дає розуміння того, що соціологія музеєзнавства має джерелом розвитку і «маркетинг» та, зокрема, відкритий Котлерами «музейний маркетинг». Визначаючи музей як один із специфічних сегментів ринку сфери дозвілля та послуг, маркетингологи дали рекомендації стосовно потреби визначення цільових груп відвідувачів (таргетування), ідентифікації нових сегментів споживачів «музейного продукту», пошуку пріоритетних груп, від яких залежать засоби існування музеїв. Вони розповідають і про досвід європейської музейної статистики та визначені соціологами США особливості гостей музеїв. Характеризуючи «споживацькі очікування» відвідувачів та визначаючи музей як систему, що має забезпечувати життєдіяльність конкурентно та самостійно, Котлери відкрили напрямки руху як щодо вивчення публіки, так і аналізу власного кадрового резерву.

Відтак, «музейний маркетинг», що знайшов свій розвиток в українських умовах як і «музейна соціологія», основним завданням ставить всебічне вивчення відвідувачів. Але, за висновками кандидата економічних наук О. Ф. Кифяка, це відбувається заради економічної модернізації сфери культури з метою проектування нововведень, просування музейних послуг, аналізу ефективності реалізації «музейного продукту» [55]. Цим і різняться два означених явища.

Відкриті можливості й до пошуку матеріалів із соціології музеєзнавства під час вивчення фахової літератури мовою іншомовних оригіналів. А огляд зарубіжної історіографії цього гатунку доступний за публікаціями кандидата філософських наук, музейника Г. Б. Рудик (аналізує Генрі Х'ю Гігінса, Бенджаміна Ів Гілмана, Едварда Стівена Робінсона, Джона Фока, Мерелін (Моллі) Гуд, Лінду Келі, Натана Річі) [130], історика – аспірантки О. Ю. Гайдай (аналізує Яна Ассмана, Я. Г. Янмаата) [23], кандидата історичних наук Р. В. Маньковської (аналізує Збінека Сртанського) [83] тощо. Додамо, що за розвідками названої Р.В. Маньковської варто вивчати маловідомі імена та наукові здобутки (у тому числі і у царині роботи з відвідувачами) українських музейників, які зазнали переслідувань сталінським режимом [81, 82].

Для вивчення також доступні праці зарубіжних колег російською мовою. Окрім теоретичних аспектів, у них знайшла відбиття практична робота з вивчення публіки. Аналіз історіографії свідчить про те, що основний масив матеріалів, зокрема, Лабораторії музейного проектування Російського інституту культурології, присвячений опису образу відвідувача – російськомовного співвітчизника [97]. Розвідки стосовно таких категорій музейних відвідувачів як, наприклад, «іноземці» (не російськомовні; часто російськомовні – представники пострадянських республік, нині незалежних країн), «національні меншини» для ознайомлення не доступні.

Проте слід звернути увагу на те, що й українські фахівці не часто публікують розвідки щодо вивчення іноземних відвідувачів. Водночас, розвиток міжнародної аудиторії є однією з тенденцій світового музейного простору. На цьому наголошують такі музейні експерти як, наприклад, Лія Віттенгем (Великобританія), Лінда Норріс (США), Марія Влаху (Португалія) і Ксеркс Мазда (Великобританія) [108, 161, 162]. Тренінги названих менеджерів культури з формування стратегії розвитку через нове мислення та інноваційні методики, стали подіями для українських музейників у 2012–2014 рр.

Акцентуємо увагу на досвіді Відділу освіти і взаємодії з аудиторіями Британського музею в Лондоні, презентованого наставником майбутніх музейних керівників К. Маздою для понад сотні українських музейників у Національному художньому музеї України в лютому 2013 р. [144]. Він висвітлив головні мотивації до відвідування музеїв Великобританії (соціальна, інтелектуальна, емоційна і духовна), прагнення людей більше дізнатися в обмін на витрачені на вхідні квитки кошти, мати базову інформацію про експозицію або виставку під час відвідування тощо. Цікавим є те, що, говорячи про розподіл відвідувачів на звичні україномовному середовищу категорії (діти, дорослі тощо), англійський фахівець застосував майже не вживане поняття «сегментація».

Варто наголосити, що Британський музей виробив принцип першочергової уваги до найменшої дитини в родині під час сімейного дозвілля в музеї. Таку дитину названо «найголовнішим» відвідувачем і якщо вона незадоволена,

родина залишає музей. У результаті, адаптуючи цей досвід для власної практики, колектив Музей-квартири Павла Тичини звітував про обслуговування наймолодшого за багато років відвідувача в січні 2015 р. (було проведено екскурсію для родини з 4-місячним немовлям) [121]. Принагідно зазначимо, що музей Тичини можна розглядати як один із найяскравіших майданчиків для таких експериментів із музейною аудиторією, що проявляють призначення сучасного музею і ще не описані в наукових і методичних розробках [121].

Так, можна констатувати, що за публікаціями про вивчення іншомовної (зарубіжної) аудиторії українських музеїв нині доступні результати напрацювань здебільшого лише наукового колективу Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» [69, 70]. Цей процес став об'єктивною потребою інноваційного розвитку, адже за роки існування провідний військово-історичний музей відвідали гості з, принаймні, 170 країн світу [26, с. 22]. У подальші роки «географія відвідувачів» значно розширилася. Нині середньостатистичний іноземний відвідувач Меморіального комплексу може бути описаний за різноманітними соціально-демографічними параметрами, лінгвістичними ознаками, мотиваціями та культурно-освітніми потребами. Це й турист із ближнього та дальнього зарубіжжя (наприклад, «люди третього віку», що більш мобільні та активні, ніж співвітчизники цього віку; представники зарубіжних релігійних громад), який для спілкування найчастіше обирає англійську або російську мови, хоча й радо сприймає діалог рідною (іспанською, німецькою, польською, французькою тощо); іноземець, який перебуває в Україні певний час (студент, слухач «літніх шкіл», співробітник дипломатичної установи або підприємства та його родина) тощо. За результатами опитувань було реалізовано низку кроків із комфортизації музейного простору для цієї категорії відвідувачів. За музейними опитуваннями «Музей і відвідувач» також вивчається роль та місце Меморіального комплексу в українському соціумі та у світі.

А серед найменувань російської історіографії увагу вітчизняних дослідників можуть привернути узагальнення музеєзнавця М.Ю. Юхневич, яка дає історичну ретроспективу практики соціологічних досліджень у Російській імперії початку ХХ ст., обмеженості та напрямкам вивчення музейної аудиторії в радянську добу, рівню досліджень у її країні після розпаду СРСР [184]. Проте в ретроспективних працях сучасних російських дослідників, де здійснено спроби переосмислити традиції соціологічних досліджень музеїв Російської імперії [53], РСФСР і Галузевої соціологічної служби Міністерства культури РСФСР [107], відсутня навіть фрагментарна увага до регіональних або республіканських аспектів. Цю тенденцію простежуємо ще з часів радянської історіографії.

Серед тенденцій соціології музеєзнавства визначимо й те, що музеєзнавці (соціологи) доби СРСР вживали у своїх працях дефініції, що зникли з обігу

через зміни соціальної структури пострадянського суспільства. Наприклад: «висококваліфіковані споживачі культури» (виключно відвідувачі – фахівці з вищою освітою), «робочі міст і селищ», «робочий клас», «відвідувачі із соціалістичних країн» (категорії відвідувачів), «музейна пропаганда» тощо [120]. А актуальні й нині дефініції «споживач культури», «споживач культурних цінностей» і, власне, «соціологічне дослідження», «соціологічний експеримент», вживалися в заідеологізованому контексті [5].

Наголосимо, що часто проблематично, хоча і важливо, визначити автора, який першим увів до наукового обігу термін у даній сфері наукових знань. Наприклад, ще в 1920-х рр. мистецтвознавець Л.В. Розенталь, родина якого зазнала сталінських репресій, вже послуговувався поняттями «споживачі мистецтва» й «музейний глядач» [107].

Щодо сучасного понятійно-термінологічного апарату, який можна віднести до соціології музеєзнавства, то згадана М. Ю. Юхневич аналізує еволюцію терміна «соціально-демографічний портрет відвідувача» («паспортичка»), дискутує стосовно граней термінів «відвідувач», «глядач», «клієнт», «слухач», «аудиторія» музею. Розкриває зміст деяких понять музеєзнавства, які є ключовими для соціології музеєзнавства, і теоретик музейної справи, історик В.Ю. Дукельський. Він розрізняє «відвідувача» і «музейну публіку» [35]. Проте знову підкреслимо, що фахові терміни розпорошені по різних довідкових виданнях із музеєзнавства та екскурсознавства. Розкрито зміст найуживаніших дефініцій: музейна аудиторія, музейна комунікація, музейна соціологія, соціально-психологічні дослідження тощо [24].

Аналогічну ситуацію спостерігаємо й в українських реаліях. До уточнення понять частіше звертаються в преамбулах до інших розвідок. Наприклад, кандидат історичних наук Є.І. Ковальчук подала академічні тлумачення багатьох фахових термінів у статті, присвяченій соціологічному дослідженню потенційної музейної аудиторії «Музей і суспільство» (проведено історичним факультетом Волинського національного університету імені Лесі України взимку 2011 р.) [59]. Фахівцем Волинського краєзнавчого музею було розкрито зміст і відмінності таких важливих термінів як: соціологічні дослідження, анкетне опитування, інтерв'ю, візуальне спостереження за оглядом експозиції, анкетування місцевих жителів та опитування експертів.

Більш цілеспрямовану роботу провели львівські фахівці стандартизації науково-технічної термінології, які присвятили музейництву окремий часопис термінографічної серії «СловоСвіт» та фахівці Національного військово-історичного музею України у словнику базових термінів музеєзнавства [91, 96]. Було подано більш різнопланову термінологію для соціології музеєзнавства: анкета відвідувача, анкетування, аудиторія музейна, експозиційна комунікація, ефект відволікання, зворотний зв'язок, психологія музейна, соціально-демографічний склад відвідувачів, музеєзнавча освіта, музейна соціологія тощо. Проте за аналізом фахівця проблем української термінології

І.М. Фецько терміносистема музейної справи і досі в стадії формування, наявний інтерес і лінгвістів і фахівців музейної справи до розбудови новітніх складних термінів із компонентом «музей» в сучасній українській літературній мові [158].

Серед останніх напрацювань назовемо розлоге тлумачення власне дефініцій «соціологія музейної справи» (а також її об'єкта та предмета), «соціологічна концепція музейної справи» та «соціальний діалог у музейній справі», здійснене згаданим вище В. В. Карповим [52]. Підкреслимо, що дослідником опубліковано одну з найбільших історіографічних розвідок із соціології музейної справи та проаналізовано навчальну літературу з музеєзнавства, в якій хоча б побіжно порушено досліджувану тему. Зроблено висновок, що місце соціології музеєзнавства в підручниках авторами ще не визначене, а поняття соціології музеїв як в теоретичному, так і в прикладному значенні, майже відсутні [51].

Головними висновками дослідження В. В. Карпова стало з'ясування того, що музеї Європи, в тому числі України, долають свою ізоляцію та стають активними соціальними інституціями. Допомогу в цьому їм надають інструменти соціології, що широко використовуються в стратегічному плануванні музеїв. Отже, соціологія музейної справи отримала практичне визнання в діяльності музеїв, проте не набула теоретичного обґрунтування свого місця в загальній структурі музеєзнавства та культури.

Продовжуючи виокремлення праць, в яких порушують проблему термінології соціології музеєзнавства, позначимо і те, що для опису аналогічних явищ дослідники можуть застосовувати різні дефініції. Наприклад, фахівці Меджибізького історико-етнографічного музею-фортеці для назви класичного інструменту опитування (анкети) використали синонім – запитальник [88, 141]. Додамо, що в російськомовній колективній монографії під загальною редакцією кандидата історичних наук М. Є. Каулен, що є посібником для систем професійної перепідготовки [102], побутують і такі дефініції як «проектний» та «небачений» відвідувач. У цілому видання Академії перепідготовки працівників мистецтва, культури та туризму Російського інституту культурології вперше на теренах колишнього СРСР дало повноцінний опис планування та реалізації соціологічного дослідження саме в музеї.

До наукових праць російських колег, де в межах музеєзнавства можна сегментувати проблеми соціології, належать і роботи доктора культурології Е. О. Шулепової. В її навчальному посібнику «Основи музеєзнавства» [176] визначено, що в кожному окремому випадку на музей дивляться під певним кутом зору, що потрібно описувати, використовуючи різні поняття та інструменти. Джерела сучасної музейної комунікації дослідниця бачить і в розробках канадського філософа Маршала Маклюєна та музеєзнавця Дункана Камерона. Вони визначили, що умова вступу відвідувача у спілкування з «реальними речами» полягає в тому, що аудиторія здатна розуміти мову цих

речей, а експозиція – збудувати невербальний простір «висловлювань». У свою чергу, розуміння аудиторії може складати об'єкт і предмет соціології музеєзнавства, отже Е. О. Шулепова аналізує хибні уявлення музейних співробітників про «ідеальну» аудиторію, аргументує реальні мотиви її зацікавленості.

Зроблений Е. О. Шулеповою висновок про те, що зацікавленість аудиторії прямо пропорційна впевненості в собі (за рахунок інформування), дає розуміння напрямків і цілей соціологічної роботи в кожному окремому випадку (наприклад, визначення каналів отримання інформації потенційними відвідувачами про експозицію або цільової аудиторії наявних рекламних засобів тощо).

Більш деталізований аналіз вітчизняної історіографії показує, що в Україні накопичено значну кількість різноманітних наукових та науково-популярних публікацій із означеної в заголовку проблеми.

Перелічимо здобутки музейників, які вивчають аудиторії власної музейної інституції, як передумову ефективної діяльності сучасного музею, розуміння та модернізації ставлення до відвідувачів. Характерним є те, що лівова частка історіографії з проблеми стосується саме цієї категорії. Поясненням даному явищу є те, що вивчення відвідувачів розглядається як елемент сучасної музейної комунікації, діалогу з аудиторією музею.

Серед перших здобутків у даному напрямку назвемо результати соціологічної практики одного з флагманів українського музейного простору – Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років». Публікацію завідувачки науково-просвітницького відділу Меморіального комплексу Г. Л. Голубенко [26] у 1999 р. можна вважати однією з перших розвідок, де аналіз статистики відвідування та різноманітних елементів музейної комунікації створив підґрунтя для планування та проведення соціологічних опитувань у майбутньому (щодо об'єкта, предмета опитування, складових «паспортички» відвідувача, потенційних респондентів). Наприкінці 1990-х рр. авторкою було відмічено відхід від тенденції переважно екскурсійного (організованого) відвідування, що було притаманне добі СРСР [120], і вжито модерний термін «індивідуали». Так вирізнили гостей, що оглядали музей без допомоги екскурсовода, отже «індивідуальні відвідувачі» потребують особливої системи інформації про музей. При подальшому описі таких відвідувачів у 2000-х рр. у Національному музеї мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків вживали дефініцію «самостійний відвідувач», «унезалежнення індивіда» [132].

Нині відповідно до «Концептуальних засад наукової діяльності Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» на 2012 – 2020 рр.» одним із завдань діяльності інституції стало вивчення та соціологічні дослідження музейної аудиторії, її запитів, інтересів і потреб для модернізації та трансформації музейної роботи в цілому

[73]. Здійснені в межах цієї концепції наукові розвідки з аналізом отриманих результатів, накопичених протягом тривалого часу, нині публікуються у фахових виданнях, зокрема, у виданні Меморіального комплексу «Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал» [19].

Ще одним музеєм, що активно вивчає власних відвідувачів, є Національний музей мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків. Згадана Г. Б. Рудик у 2013 р. підготувала низку публікацій, що підбили підсумок комплексного проекту з опитування думки чинних і потенційних відвідувачів музею «Цей неясний об'єкт бажання» [130, 131, 132]. Аналізуючи методологічну основу сучасного уявлення про відвідувача за досвідом Великобританії, США та Австралії, авторкою зроблено висновки про те, що сенс вивчення аудиторії полягає не лише в зовнішньому аспекті (пізнавши актуальний попит, вибудувати нову концепцію), а й у внутрішньому. Отримана інформація стає навчальним матеріалом для музейників, що дозволяє відчувати сенс роботи.

Доробок Г. Б. Рудик, опублікований на шпальтах фахового науково-популярного журналу «Музейний простір», чи не вперше наголосив на тому, що існують можливості переходу від ставлення до відвідувача як до «анонімного» до пізнаваного. Фінальний звіт опитування презентував яскраву картину про середньостатистичного потенційного та реального відвідувача музею художнього профілю: віковий та гендерний дисбаланс структури аудиторії; домінування в ній прошарку інтелектуалів з вищою освітою; риси та мотивації самостійного відвідувача; залежність відвідування від дня тижня; ефективність маркетингових технологій для залучення аудиторії тощо. Не менш цікава дискусія була запропонована Г. Б. Рудик і щодо дефініції зарубіжного музеезнавства – «музейні люди» або «люди музейного типу» [133].

Стосовно понятійно-термінологічного апарату соціології музеїв можна сказати: у Музеї Ханенків одними з перших застосували, а у фаховій історіографії проголосили те, що для одного з видів роботи з аудиторією можна застосовувати поняття світової соціологічної практики опитувань виборців – екзит-полл [8, 133]. Таким чином, простежується тенденція адаптації до вживання дефініцій суміжних сфер знань.

Слід зазначити, що соціологічна практика Національного музею мистецтв імені Богдана та Варвари Ханенків у 2013–2014 рр., а також активність у даному напрямку колективу Дніпропетровського національного історичного музею імені Д. І. Яворницького стали цитованими в історіографії в рамках аналізу накопиченого досвіду та історії музеезнавства в Україні. Зокрема, дослідниця проблем українського музейництва Р. В. Маньковська визначила, що висновки, зроблені в межах проекту «Цей неясний об'єкт бажання», підтверджують європейські тенденції розвитку вітчизняного музейного простору, а діяльність Музею імені Д. І. Яворницького у напрямку музейної комунікації, надто у формах роботи з дитячою аудиторією, є системною [83].

Дніпропетровський національний історичний музей імені Д. І. Яворницького реалізує свою соціологічну практику під керівництвом одного з провідних фахівців із проблем музейної науково-просвітницької роботи Н. І. Капустіної із середини 1990-х рр. Серед перших було розпочато проект «Музей і діти» [46]. Аналіз накопиченого матеріалу дав змогу визначити місце дітей, підлітків та юнацтва в загальній структурі музейної аудиторії, виявити форми та методи роботи з поколінням, що підростає, вивчити думку музейних працівників Дніпропетровської області про стан та перспективи розвитку дитячого напрямку музейної діяльності.

Одним із результатів моніторингу аудиторії стало урізноманітнення програми «Музейний сімейний абонемент», отже, збільшення «музейної публіки» [35]. Така діяльність сприяла й посиленню духовного зв'язку між батьками та дітьми поза музеєм, адже, за соціологічними дослідженнями, батьки і діти спілкуються 28 хвилин на добу. Щомісячні відвідування музейних заходів підсилили цей зв'язок [45].

Важливим був і висновок музею про зменшення власної дорослої аудиторії та індивідуальних відвідувачів. Так, метою одного з анкетувань музею було вивчення запитів дорослої аудиторії (зацікавленість більше тематичними виставками або постійною експозицією, частота відвідування музею тощо). Результати моніторингу дали розуміння необхідності впровадження, наприклад, музейної вітальні та проведення музейної лотереї [45]. У цілому за публікаціями наукового колективу музею імені Д. І. Яворницького можна простежити еволюцію цієї соціальної інституції в напрямку реалізації її функції в соціальному середовищі м. Дніпропетровська та області (опитування та соціально-психологічні дослідження «Музей і діти», «Музей і молодь» проводилися серед відвідувачів, дорослих місцевих жителів, на базі шкіл міста тощо) [21, 22, 44, 49].

До джерельної бази соціології музеєзнавства віднесемо реалізовані соціологічні дослідження у сфері, як джерела інформації. Однією з основних їх особливостей є те, що вони можуть стати в нагоді більше музеям військово-історичного профілю, краєзнавчим музеям та історичним музеям. Адже частіше направлені на заміри масової історичної свідомості, ставлення людей до історичних постатей, вивчають складові історичної пам'яті населення для розуміння політики пам'яті в незалежній Україні. Наприклад, у грудні 2006 р. під керівництвом доктора соціологічних наук О. І. Вишняка було проведено опитування щодо 15 історичних постатей та 5 історичних подій в історії українського народу (від Переяславської ради до проголошення незалежності України) [18]; у 2010–2012 рр. – щодо Голодомору 1932–1933 рр. [8]; у 2012 р. – під керівництвом кандидата соціологічних наук О. М. Шульги підбили підсумки опитування стосовно сприйняття Другої світової війни [177] тощо.

Неможливо оминати увагою розвідку аспірантки Інституту історії України НАНУ О. Ю. Гайдай, яка проаналізувала опитування серед студентів-істориків

у 2013 р., що мало предметом знання, оцінки та ставлення до радянського періоду в покоління, народженого після 1991 р. За рахунок цієї роботи соціологія музеєзнавства може збагатитися висновками про потенційну аудиторію музеїв, її «культурні запити», знання з історії, сформовані під впливом шкільної програми та державної політики у сфері культури, потенційний кадровий резерв галузі. Проводилися заміри уявлень студентів вищих навчальних закладів Центральної України про оптимальні назви музеїв, які були б присвячені періоду або подіям історії з 1917 р. до 1991 р.; мотивації їх створення та віхи, що потрібно додати; сенс збереження – музеєфікації радянської спадщини, асоціації, які виникають у зв'язку з цією дефініцією тощо.

Невід'ємним джерелом з проблеми варто розглядати і єдине на даний час дослідження, проведене в 2013–2014 рр. громадською організацією «Український центр розвитку музейної справи» під назвою «Вивчення потреб музейної аудиторії в підвищенні кваліфікації» [109]. Фактичний матеріал опитування як джерело та поданий співробітниками УЦРМС В. Піоро та С. Рябчук аналіз дали значну інформацію. Були опубліковані уявлення про стан розвитку кадрів у 55 музейних установах майже всіх регіонів України: вік, рівень освіти, стаж роботи, ставлення до посадових обов'язків, додаткового навантаження, підвищення кваліфікації та розуміння модерних напрямків роботи (волонтерство, маркетинг, фандрайзинг, використання новітніх технологій). Як засвідчило опитування, в силу складних обставин виживання та звичок, деякі важливі питання – як-то залучення відвідувачів, аналіз дійсної та потенційної аудиторії музею, вивчення її потреб – у свідомості музейних працівників можуть стояти на другому за пріоритетністю плані, а деякі функції виконуються як додаткові навантаження.

Серед опитувань, які визначали місце музею як явища в системі цінностей суспільства, назвемо фактично два єдиних у сучасній історії України опитування: «Музеї України», проведене в містах України Інститутом Горшеніна в травні 2010 р., та регіональне – на тему «Музей і суспільство», проведене Волинським національним університетом імені Лесі України взимку 2011 р. [59].

Прикладами різнопланових опитувань музейних інституцій власної аудиторії можуть стати анкети, наприклад, Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника, Національного історико-культурного заповідника «Чигирин», КДК «Тростянецький» (палац Голіцина) у Тростянці, Національного центру народної культури «Музей Івана Гончара», Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» тощо.

Проведений історіографічний огляд та аналіз джерел дає змогу констатувати наявність значного наукового доробку українських науковців та фахівців музейної сфери, в якому здійснено теоретичний аналіз специфіки взаємодії музеїв із наукою соціологія, ґрунтуючись як на працях зарубіжних

діячів в галузі музеезнавства, культурології та соціології, так і власному науковому здобутку. Одночасно на базі українських музеїв, соціологічних кампаній і наукових установ, насамперед вищих навчальних закладів, проведені ґрунтовні дослідження, а їх результати введені у науковий обіг. Таким чином, можна визначати соціологію музеезнавства як міждисциплінарне наукове знання, що є фундаментом цілісного музейно-педагогічного та наукового процесу, і являє собою комунікацію та канал зворотного зв'язку між музейним соціологом і відвідувачем, музейним соціологом та кадровим резервом галузі, музейним соціологом та музеєм як інституцією, музейним соціологом та вітчизняним або зарубіжним музейним простором.

ЗМІСТ

ВСТУП	4
РОЗДІЛ 1. ГЕНЕЗИС МУЗЕЙНОЇ СФЕРИ ЯК СОЦІОКУЛЬТУРНОГО ЯВИЩА	
1.1. СВІТОВИЙ ДОСВІД ТА МУЗЕЙНА ПРАКТИКА В УКРАЇНІ (<i>Чупрій Л., Бабенко Н.</i>)	9
1.2. УКРАЇНСЬКА ІСТОРИОГРАФІЯ ТА ДЖЕРЕЛА СОЦІОЛОГІЇ МУЗЕЮ (<i>Карпов В., Куцаєва Т.</i>)	18
1.3. ОСНОВНІ МЕТОДИ СОЦІОЛОГІЧНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ У МУЗЕЯХ (<i>Яцечко-Блаженко Т., Бабенко Н.</i>)	30
РОЗДІЛ 2. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ СОЦІОЛОГІЇ МУЗЕЮ	
2.1. НАУКОВО-ТЕОРЕТИЧНІ ОСНОВИ СОЦІОЛОГІЇ МУЗЕЮ (<i>Карпов В.</i>) ..	41
2.2. МІСЦЕ СОЦІОЛОГІЇ МУЗЕЮ У СТРУКТУРІ МУЗЕЄЗНАВСТВА (<i>Карпов В.</i>)	48
2.3. ЕВОЛЮЦІЯ ТЕОРЕТИКО-МЕТОДОЛОГІЧНИХ ПІДХОДІВ ХХ СТ. ДО ВИВЧЕННЯ СПЕЦИФІКИ ЕТНОБУТТЯ І ЕТНІЧНИХ КУЛЬТУР В ЕТНОСОЦІОКУЛЬТУРОЛОГІЇ (<i>Ануфрієв О.</i>)	53
2.4. СОЦІОКУЛЬТУРНА ФУНКЦІЯ ТВОРІВ МИСТЕЦТВА (<i>Походяца О.</i>) ...	60
РОЗДІЛ 3. СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ У МУЗЕЯХ УКРАЇНИ	
3.1. СОЦІОЛОГІЯ МУЗЕЙНОГО ПЕРСОНАЛУ У КОНТЕКСТІ СТРАТЕГІЇ РОЗВИТКУ МУЗЕЮ ТА МУЗЕЙНОЇ ІНДУСТРІЇ (<i>Цимбалюк Н., Грінченко С.</i>)	70
3.2. СОЦІОЛОГІЧНІ ДОСЛІДЖЕННЯ МУЗЕЇВ ТА ЇХ ЕФЕКТИВНІСТЬ (<i>Бабенко Н., Агеєва О., Небеська А., Цуркан С.</i>)	81
3.3. ВИВЧЕННЯ МУЗЕЙНОЇ АУДИТОРІЇ З МЕТОЮ РЕАЛІЗАЦІЇ МІСІЇ МУЗЕЮ В СОЦІУМІ (<i>Куцаєва Т.</i>)	92
3.4. СОЦІОЛОГІЧНІ ПРАКТИКИ У НАЦІОНАЛЬНОМУ КИЄВО-ПЕЧЕРСЬКОМУ ІСТОРИКО-КУЛЬТУРНОМУ ЗАПОВІДНИКУ (<i>Горська Н., Лях Я.</i>) ...	99
3.5. СОЦІОЛОГІЧНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ НАЦІОНАЛЬНОГО МУЗЕЮ МИСТЕЦТВ ІМЕНІ БОГДАНА ТА ВАРВАРИ ХАНЕНКІВ ЯК ІНСТРУМЕНТ СТРАТЕГІЧНОГО ПЛАНУВАННЯ МУЗЕЮ (<i>Рудик Г.</i>)	105
3.6. ПРОГРАМА ДНІПРОПЕТРОВСЬКОГО НАЦІОНАЛЬНОГО ІСТОРИЧНОГО МУЗЕЮ ІМЕНІ ДМИТРА ЯВОРНИЦЬКОГО З ВИХОВАННЯ МУЗЕЙНОЇ КУЛЬТУРИ У СУСПІЛЬСТВІ (<i>Капустіна Н.</i>)	122
3.7. ПАМ'ЯТКИ ІСТОРІЇ ТА КУЛЬТУРИ У ВІТЧИЗНЯНИХ МУЗЕЯХ. СОЦІОЛОГІЧНИЙ АСПЕКТ (<i>Гріфен Л., Константинов В., Титова О.</i>)	131
ПІСЛЯМОВА	141
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ	143
АВТОРИ	159

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Аартс Г. Що таке музей? / Герман Аартс // Музей: менеджмент і освітня діяльність. – Львів: Літопис, 2009. – С. 16–22.
2. Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. пр. (за мат. круглого столу). – К.: НАКККіМ, 2013. – 208 с.
3. Акулич Е. М. Музей как социальный институт: монография / Е. М. Акулич. – 2-е изд., доп. и испр. – Тюмень: РИЦ ТГАКИСТ, 2009. – 280 с.
4. Ананьев В. Г. Новые материалы о научной деятельности Ф. И. Шмита в архивохранилищах Санкт-Петербурга / В. Г. Ананьев // История и историки. 2009–2010: историограф. вестн. / Рос. акад. наук. – Москва: Наука, 2012. – 367 с. – С. 218–229.
5. Анчев А. Социологическое исследование запросов посетителей – важное условие дальнейшего совершенствования экспозиционной и массовой работы музея / Анчо Анчев // Музейное дело в СССР / ред. кол. И. А. Анощенко и др. – Москва: Московский рабочий, 1976. – 143 с. – С. 90–95.
6. Бабарицька В. К. Екскурсовознавство і музеєзнавство: навч. посібник / В. К. Бабарицька, А. Я. Коротова, О. Ю. Малиновська. – К.: Альтпрес, 2007. – 464 с.: іл.
7. База освітніх проєктів: [TEMPUS] // Освіта України. – 2014. – 23 черв. (№ 23). – С. 4.
8. Баскакова Ю. М. Экзит-полл и его задачи / Ю. М. Баскакова // Мониторинг общественного мнения: экономические и социальные перемены. – 2011. – № 4. – С. 37–42.
9. Біографія Шміта Ф. І. // Центральна наукова бібліотека Харківського національного університету імені В. Н. Каразіна [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www-library.univer.kharkov.ua/ukr/shmit.htm>
10. Борев Ю. Эстетика. – М.: Політвидав, 1988. – 496 с.
11. Бромлей Ю. В. Этносоциальные процессы: теория, история, современность. – М.: Наука, 1987. – 333 с.
12. Брюнингсхаус-Кнубель К. Музейный педагог: защитник интересов посетителей / Корнелия Брюнингсхаус-Кнубель // MUSEUM (Museum International). – 1994. – № 2. – С. 14.
13. Вайдахер Ф. Загальна музеологія: посібник / [перекл. з нім. В. Лозинський, О. Лянг, Х. Назаркевич] / Фрідріх Вайдахер. – Львів: Літопис, 2005. – 632 с.
14. Василишин М. С. Інноваційна освітня діяльність музеїв в Україні й Польщі / М. С. Василишин // Матеріали науково-практичної конференції «Музейна педагогіка – проблеми, сьогодення, перспективи» (Київ, 24–25 вересня 2013 р.) / Національний Києво-Печерський історико-культурний заповідник. – К.: НКПІКЗ, 2013. – С. 15–17.
15. Ванслова Е. Г. Музейный всеобуч. / Е. Г. Ванслова. – М., 1989. – 132 с.

16. Вербицька П. В. Соціокультурна роль музею в контексті проблем музейної комунікації [Текст] / П. В. Вербицька // Вісник Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка. Історичні науки. – Вип. 5: На пошану професора М. Б. Петрова. – 2012. – С. 225–232.
17. Визнання Голодомору: результати останніх досліджень соціологічної групи «Рейтинг» // Моя Вінниця [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://195.248.235.141/ua/news/stuff/17650.html>
18. Вишняк О.І. Соціологічний аналіз ставлення громадян України до історичних постатей / О. І. Вишняк // Національна та історична пам'ять: зб. наук. праць. – Вип. 2. – Київ: ДП «НВУ «Пріоритети», 2012. – С. 32–40.
19. Військово-історичний меридіан. Електронний науковий журнал / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – 2013. – Спецвипуск; – 2014. – № 1(3), 2(4), 4(6)) [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vim.gov.ua/index.php/uk/arkhiv-vipuskiv>.
20. Волинський музейний вісник: наук. зб. – Вип. 3. / Управління культури і туризму Волині, ОДА; Волин. краєзн. музей; каф. документознавства і музейн. справи ВНУ ім. Лесі Українки / упор. А. Силюк, Є. Ковальчук. – Луцьк, 2012. – С. 17–22.
21. Гайда Л. О. Музей і відвідувач (соціально-психологічні дослідження в музеї) / Л. О. Гайда // Музей на межі тисячоліть: минуле, сьогодення, перспективи: зб. тез доп. та повід. міжн. наук. конф., присвяченої 150-літтю від дня заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. – Дніпропетровськ, 1999. – 177 с. – С. 163–165.
22. Гайда Л. О. Музей і відвідувач: методичні розробки, сценарії, концепції / Л. О. Гайда, Н. І. Капустіна. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРЕС, 2005. – 148 с.
23. Гайдай О. Ю. Радянське минуле в оцінках студентів-істориків (аналіз соціологічного опитування) / О. Ю. Гайдай // Український історичний журнал. – Київ: Ін-т історії України, НАН України, 2014. – № 6. – 240 с. – С. 92–112.
24. Галкина Т. В. Краткий словарь музейных терминов / Т. В. Галкина, О. О. Петрунина. – Томск: Изд. Томского гос. педагогического ун-та, 2004. – 16 с.
25. Гладун О. Д. Діяльність музею у контексті розвитку регіону // Охорона культурної спадщини: аспекти соціокультурної взаємодії: матеріали науково-практичної конференції. – К.: НАКККіМ. – 2014. – с. 86.
26. Голубенко Г. Л. Музей і відвідувач. Узагальнення та аналіз форм і методів науково-просвітницької роботи / Г. Л. Голубенко // Музей війни народної: зб. наук. статей / ред. О. С. Артемов. – Київ, 1999. – 60 с. – С. 21–24.
27. Горуненко О. Модернізація системи управління освітою в Україні: дорожня карта реформ / О. Горуненко, В. Афанасьева, В. Базелюк // Управління освітою. – 2014. – № 14 (лип.). – С. 5–41.
28. Гриценко О. А. Культурна трансформація в сучасній Україні: основні чинники та загальний характер змін [Електронний ресурс] / О. А. Гриценко – Режим доступу: http://www.culturstudies.in.ua/sekcia_pl_v2php.

29. Грицкевич В. История музейного дела до конца XVIII века / В. Грицкевич. – СПб., 2004 – 408 с.
30. Гріфен Л. Музейний експонат і музейна експозиція // Український технічний музей: історія, досвід, перспективи: матеріали 9-ї Всеукраїнської науково-практичної конференції (30 – 31 трав. 2013 р., м. Севастополь): відп. ред. Л. О. Гріфен: Центр пам'ятокзнавства НАН України і УТОПІК; Нац. військ-істор. муз. України; Ас-ція праців. музеїв тех. профілю; Акад. інж. наук України. – К.: 2013. – 268 с.
31. Дворкін В. І. Трансформація музейної справи Наддніпрянщини у 1805–1920 рр.: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / В. І. Дворкін. – Луганськ, 2009. – 20 с.
32. Девятко И. Ф. Методы социологического исследования / И. Ф. Девятко. – Екатеринбург: Изд-во Урал. ун-та, 1998. – 208 с.
33. Денисюк Ж. Концептуалізація музейного простору в контексті формування нової меморіальної ідентичності // Музейна справа та освіта в Україні: матеріали науково-практичної конференції. – К.: НАКККіМ. – 2014. – С. 46.
34. Державне статистичне спостереження: звіт про діяльність Національного Києво-Печерського історико-культурного заповідника. Форма 8-НК(річна) 2011-2013.
35. Дукельский В.Ю. Человек и музей / В. Ю. Дукельский // Музей и личность / отв. ред. А. В. Лебедев, сост. М. Ю. Юхневич. – Москва: Российский институт культурологи, 2007. – 168 с. – С. 6–14.
36. Жауль М. Этнографический музей сегодня / Мартин Жауль. // Museum. – 1993. – №1 (175). – С. 4.
37. Жолтовський П. Український живопис XVII – XVIII ст. / П. Жолтовський. – К., 1978. – 328 с.: іл.
38. Жолтовський П. Художнє життя на Україні в XVII– XVIII ст. / П. Жолтовський. – К., 1983. – 178 с.: іл.
39. Золотарьова Ю. Виховна функція мистецтва як складової культури [Електронний ресурс] / Ю. Золотарьова. – Режим доступу: <http://www.br.com.ua/referats/Culture/56637.htm>.
40. Именная Л. С. Музей в социокультурной системе общества: миссия, тенденции, перспективы. Автореферат диссертации на соискание ученой степени доктора культурологи [Електронний ресурс] / Л. С. Именная. – 2011. – Режим доступу: http://files.msuc.org/avtoreferats/210.010.04_avtoreferat_ks_imennovoy.pdf.
41. Ионин Л. Г. Социология культуры: путь в новое тысячелетие: учебное пособие / Л. Г. Ионин. – 3-е изд., перераб. и доп. – М.: Издательская корпорация «Логос», 2000. – 432 с.
42. Каган М. Философия культуры. / М. Каган. – СПб., 1996. – 416 с.
43. Как провести социологическое исследование: В помощь идеологическому активу / под ред. М. К. Горшкова, Ф. Э. Шереги. – М.: Политиздат, 1990. – 288 с.

44. Капустіна Н. І., Гайда Л. О. Психолого-соціологічні дослідження музейних програм і занять для школярів / Н. І. Капустіна, Л. О. Гайда // Музей і майбутнє: матеріали обласної наукової конференції. – Дніпропетровськ, 1998. – С. 28–36.
45. Капустіна Н. І. Музей і відвідувач / Н. І. Капустіна // З минувшини Подніпров'я: зб. – Дніпропетровськ: «Дніпро», 1995. – 177 с. – С. 22–25.
46. Капустіна Н. І. Науковий аналіз сучасної музейної аудиторії (соціологічні дослідження) / Н. І. Капустіна // Регіональне і загальне в історії: тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду. – Дніпропетровськ, 1995. – 328 с. – С. 174–176.
47. Капустіна Н. І. Психолого-соціологічні дослідження ефективності музейних програм і занять для школярів / Н. І. Капустіна, Л. О. Гайда // Музей і майбутнє: доповіді та повідомлення наукової конференції до Міжнародного дня музеїв, травень 1997 р. – Дніпропетровськ, 1998. – 106 с. – С. 28–36.
48. Капустіна Н. І. Регіональне і загальне в історії: тези міжнародної наукової конференції, присвяченої 140-річчю від дня народження Д. І. Яворницького та 90-літтю XIII Археологічного з'їзду (9 листопада 1995 р.) / Н. І. Капустіна. – Дніпропетровськ, 1995. – 328 с.
49. Капустіна Н. І. Соціологічні дослідження в музеї / Н. І. Капустіна, Л. О. Гайда // Музей і місто: музеєзнавчі аспекти збереження і відтворення своєрідності міської культури: матеріали обласної наукової конференції, присвяченої 225-річчю м. Дніпропетровська. – Дніпропетровськ, 2003. – 134 с. – С. 39–43.
50. Карпов В. Музейна справа у Збройних силах України (1996 – 2006). – К.: 2007. – 96 с.: іл.
51. Карпов В. В. Дослідження місця соціології музейної справи у структурі музеєзнавства / В. В. Карпов // Спільнота Facebook «Охорона культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk-ua.facebook.com/pages/Охорона-Культурної-Спадщини/385448268264887>.
52. Карпов В.В. Соціологія музейної справи / В. В. Карпов // Соціологія музейної справи: науковий семінар. Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв. 29.01.2015 // Спільнота Facebook «Охорона культурної спадщини» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk-ua.facebook.com/pages/Охорона-Культурної-Спадщини/385448268264887>.
53. Киселёва О. Коллекция Благовещенского музея / Оксана Киселёва // Мир музея. – 2013. – № 12. – С. 25 – 28.
54. Кислий О. Є. Археологія, музеєзнавство та проблеми теоретичної музеології // Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. праць (за матеріалми круглого столу). – К.: НАКККіМ, 2013. – С. 166.

55. Кифяк О. В. Маркетинг у музейній справі: теоретико-прикладні аспекти / О. В. Кифяк, М. М. Руденко // Науковий вісник Буковинської державної фінансової академії: зб. наук. праць. – Вип. 2 (19): Економічні науки. – Чернівці: Технодрук, 2010. – 468 с. – С. 330–338.
56. Ключев Ю. В. Музейный маркетинг в контексте современной культуры / Ю. В. Ключев. – Кемерово: Кузбассвуиздат, 2008. – 191 с.
57. Ключко Ю. М. Проблеми становлення та розвитку музеєзнавства / Ю. М. Ключко. // Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. праць (за мат. круглого столу). – К.: НАККіМ, 2013. – С. 59.
58. Ковальчук Є. І. Актуальні теоретичні питання сучасного музеєзнавства: музеєфікація пам'яток сакрального мистецтва / Є. І. Ковальчук. // Волинський музейний вісник: наук. зб. / Є. І. Ковальчук. – Луцьк: МП «Пульс», 2010. – Вип. 2. – С. 8–12.
59. Ковальчук Є. І. Культурно-освітня діяльність музейних закладів як складова музейної комунікації (за результатами соціологічних досліджень Волинського краєзнавчого музею) / Є. І. Ковальчук // Волинський музейний вісник: Музеї у дослідженні та збереженні пам'яток культурної спадщини західноукраїнських етнічних земель: наук. зб. – Вип. 4. – Луцьк, 2012. – 282 с. – С. 73–76.
60. Кондратик Л. Й. Практикум з історії соціології. – Частина друга. Класична соціологія XIX – поч. XX століття / Л. Й. Кондратик, Т. П. Ліщук-Торчинська. – Луцьк: Ключі, 2012. – 104 с.
61. Конев В. Социальное бытие искусства / В. Конев. – Саратов, 1975. – 12 с.
62. Короденко М. Сто кроків реформування: [керівництво міністерства окреслило вектори змін у системі освіти] / М. Короденко, С. Галата // Освіта України. – 2014. – 23 черв. (№ 23). – С. 4–5.
63. Котлер Н. Музейний маркетинг і стратегія формування місії, залучення публіки, збільшення доходів і ресурсів / Ніл Котлер, Філіп Котлер, Венді Котлер. – Київ: Стилос, 2010. – 528 с.
64. Крейденко В. Новые исследовательские методы как важный показатель развития потребностей изучения практики / В. Крейденко // Библиотечное дело. – 2007. – № 12. – С. 8–12.
65. Крючкова В. Социология искусства и модернизм / В. Крючкова. – М., 1979. – 215 с.
66. Кузьменко Т. М. Соціологія: навч. посіб. / Т. М. Кузьменко. – К.: Центр учбової літератури, 2010. – 320 с.
67. Кузьмук О. Роль музеїв у соціокультурному та економічному житті країни: зарубіжний досвід. Аналітична записка. Відділ соціокультурних та етнонаціональних досліджень / О. Кузьмук [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://old.niss.gov.ua/Monitor/January2010/04.htm>.

68. Курна О. Зміна ролі музею при переході від індустріального суспільства до суспільства споживання / О. Курна. // Філософські обрії. – 2013. – № 30. – С.133–140.
69. Куцаєва Т. О. Комфортизація відвідування музею / Т. О. Куцаєва // Військово-історичний меридіан: електронний науковий журнал / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941 – 1945 років» – Електронні дані. – 2014. – №2(4). – С. 121–133. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vim.gov.ua/index.php/uk/arkhiv-vipuskiv>.
70. Куцаєва Т. О. Музейний відвідувач: Хто він? (Опитування англомовної аудиторії в Меморіальному комплексі «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» у контексті музейної соціології) / Т. О. Куцаєва // Військово-історичний меридіан: електронний науковий журнал / Меморіальний комплекс «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років». – 2014. – №1(3). – С. 135–142. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://vim.gov.ua/index.php/uk/arkhiv-vipuskiv>.
71. Кучин С. П. Економічні проблеми розвитку музейної справи в Україні / С. П. Кучин // Інноваційна економіка. – 2012. – №1. – С. 264–267.
72. Леви-Стросс К. Структурная антропология / К. Леви-Стросс. – М., 1885. – С. 30.
73. Легасова Л. В. Концептуальні засади наукової діяльності Меморіального комплексу «Національний музей історії Великої Вітчизняної війни 1941–1945 років» на 2012 – 2020 рр. / Л. В. Легасова, Н. О. Шевченко // Сторінки воєнної історії України. – Київ: Ін-т історії України, НАН України, 2012. – Вип. 15. – С. 240-257.
74. Ломунова А. К. К вопросу об изучении восприятия музейных экспозиций социологическими методами / А. К. Ломунова. // Теоретические вопросы научно-просветительной работы музеев: сб. научн. трудов. – №133. – М., 1984. – С. 26–37.
75. Ломунова А. К. Некоторые аспекты восприятия музейных экспозиций / А. К. Ломунова, Э. А. Павлюченко, Д. А. Равикович. // Теоретические вопросы научно-просветительной работы музеев: сб. научн. трудов. – №133. – М., 1984. – С. 78–99.
76. Лурье В. Г. Программа комплексного социологического исследования «Музей и посетитель» (на материалах краеведческих музеев) / В. Г. Лурье, Ю. П. Пищулин, В. А. Пронин // Музей и посетитель: Труды НИИ культуры. – Вып. 1. – М., 1975. – С. 9.
77. Лях Я. В. Звіт про соціологічні дослідження «Культурні споруди як музейний об'єкт»: Рукопис. – 2013, 20 с.
78. Макдональд Р. Этика служения – этика выживания / Р. Макдональд. // Мир музея. – 1993. – №1 (129). – С. 26–28.

79. Малікова І. В. Музей як візуально-комунікативна модель сучасного соціокультурного простору / І. В. Малікова. // Музейна справа та освіта в Україні: матеріали науково-практичної конференції. – К.: НАКККиМ. – 2014. – С. 46.

80. Маньковська Р. Музеологія як наукова галузь: сучасний дискурс та проблема теоретичного інтегрування / Р. Маньковська. // Краєзнавство. – 2009. – №3–4. – С. 136–144.

81. Маньковська Р. В. Музейники в лещатах тоталітаризму / Р. В. Маньковська. // Історія України: Маловідомі імена, події, факти: зб. статей / відп. ред. П. Т. Тронько [та ін.]; Нац. акад. наук України, Ін-т історії України. – Київ: Рідний край, 2000. – Вип. 11. – 327 с. – С. 389–398.

82. Маньковська Р. В. Музейництво в Україні / Р. В. Маньковська. – Київ: Нац. акад. наук України; Ін-т історії України [б.в.], 2000. – 140 с.

83. Маньковська Р. В. Сучасні музейні комунікації та перспективи розвитку / Р. В. Маньковська. // Краєзнавство. – 2013. – №3. – С. 75–83.

84. Мартыненко Н. Специфика искусства и его социализирующее воздействие на личность / Н. Мартыненко. // Вопросы культурологии. – 2007. – №10. – С. 47–50.

85. Машталір В. Військово-історичні споруди ХІХ–ХХ століть як об'єкти культурної спадщини: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. іст. наук / В. Машталір. – Київ: Центр пам'ятокознавства Національної академії наук України і Українського товариства охорони пам'яток історії та культури. – 2014. – 20 с.

86. Медведева І. М. Вивчення музейної аудиторії як передумова ефективної діяльності сучасного музею / І. М. Медведева. // Освіта на Луганщині. – 2006. – №1. – С. 25–29.

87. Медведева І. М. Організаційно-педагогічні засади діяльності музеїв у вищих технічних навчальних закладах: автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. пед. наук / І. М. Медведева. – Луганськ, 2009. – 22 с.

88. Медведчук Г. К. Роль Меджибізького історико-етнографічного музею-фортеці у пропаганді історико-культурної спадщини України / Г. К. Медведчук. // Інтернет-ресурс «Гарбуз» [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://garbuz.org.ua/Rizne/rol-medzhybizkogo-istoryko-etnografichnogomuzeju-forteci-u-propagandi-istoryko-kulturnoji-spadshchyny-u.html>.

89. Меднікова Г. С. Духовна ситуація сьогодення у мистецтві постмодернізму / Г. С. Меднікова. // Вісник Державної академії керівних кадрів культури і мистецтв. – 2002. – №2. – С. 15–22.

90. Методы сбора информации в социологических исследованиях. – Кн. 1. Социологический опрос / отв. ред. В. Г. Андриенков, О. М. Маслова. – М.: Наука, 1990. – 232 с.

91. Микульчик Р. Словник-довідник термінології музейництва / Роман Микульчик, Петро Слободян, Єлізавета Діденко, Тарас Рак. – Львів: Вид. Львівської політехніки, 2012. – 128 с.

92. Минюшев Ф. И. Социология культуры: учебное пособие для вузов. – М.: Академический Проект, 2004. – 272 с. – (Gaudeamus).
93. Михайлова Л. И. Социология культуры: учебное пособие. / Л. И. Михайлова. – М.: ФАИР-ПРЕСС, 1999. – 232 с.
94. Мозолевський Б. Скіфський степ: літературно-художнє видання. – К.: Темпора, 2005 – 192 с.: іл.
95. Музееведение. Музеи исторического профиля: учеб. пособие для вузов по спец. «История» / под ред. К.Г. Левыкина, В.Хербста. – М.: Высшая школа. – 1988. – 431с.
96. Музеезнавство: словник базових термінів / укл.-упорядник Л. М. Міненко; за заг. ред. В. В. Карпова. – Фенікс ; Національний військово-історичний музей України, 2013. – 152 с.
97. Музей и личность / отв. ред. А. В. Лебедев., сост. М.Ю. Юхневич. – Москва: Российский институт культурологи, 2007. – 168 с.
98. Музей и публика / Н. В. Иевлева, М. В. Потапова. – Санкт-Петербург: Издательство РГПУ им. А. И. Герцена, 2014. – 271 с.
99. Музей і майбутнє: тенденції розвитку музеїв у світі на межі тисячоліть. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://museum.dp.ua/article0140.html>.
100. Музей: менеджмент і освітня діяльність. – Львів: Літопис, 2009. – 224 с.
101. Музейні колекції: історія, дослідження, атрибуція: зб. наук. праць за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова. – К.: ТОВ «ХІК», 2010. – 324 с.
102. Музейное дело России / под ред. Каулен М. Э., Косовой И. М., Сундиевой А. А. – Москва: ВК, 2010. – 676 с. – С. 487-488.
103. Осипов Н.П. Соціологія: підручник / Н. П. Осипов. – К. – 2007. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://radnuk.info/pidrychnuku/sotsiologiya/507-osipova/10921-s-3.html>
104. Основи музеезнавства, маркетингу та рекламно-інформаційної діяльності музеїв: посібник / за ред. В. Великочого, Н. Гасюк. – Івано-Франківськ: Плай, 2005. – 64 с.
105. Пам'яткознавство: правова охорона культурних надбань: збірник документів / упор.: Л. В. Прибега та ін. – Київ: Ін-т культурології; Академія мистецтв України, 2009. – 167 с.
106. Перегуда Є. В. Соціологія: навчальний посібник / Є. В. Перегуда та ін. – Київ: КНУБА, 2012. – 140 с.
107. Петрунина Л. Я. Голос единицы тоньше писка / Л. Я. Петрунина. // Мир музея. – 2014. – №4. – С. 43–44.
108. Пирогова Т. Відвідувачі музею: тягар чи стратегічний ресурс? / Тетяна Пирогова. // Музейний простір. – 2012. – №3. – С. 30–32.
109. Піоро В. Як себе бачить і чого прагне сучасний музей / Владислав Піоро, Софія Рябчук. // Музейний простір. – 2013. – №1. – С. 2–6.
110. Піча В. М. З історії української соціологічної думки / В. М. Піча, Н. І. Черниш, Л. Й. Кондратик. – Львів: [б. в.], 1996. – 64 с.

111. Хартмут П. Окружение и местные музеи Австрии: возможен диалог / Парт Хартмут. // *Museum*. – 1993. – №175. – С. 11.
112. Пищулин Ю. П. Краеведческий музей и общественность края / Ю. П. Пищулин. // *Музей и посетитель: Труды НИИ культуры*. – М., 1978. – №65. – С. 3–15.
113. Победа Н. А. Социология культуры / Н. А. Победа. – Одеса: Астропринт, 1997. – 224 с.
114. Порфімович О. Технології візуального впливу (плакатистика) в контексті інформаційної війни / Ольга Порфімович. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://nbnews.com.Ua/ru/blogs/>.
115. Про державне замовлення на підготовку фахівців, наукових, науково-педагогічних та робітничих кадрів, на підвищення кваліфікації та перепідготовку кадрів для державних потреб у 2014 році: Постанова КМУ України від 11.06.2014 р. № 212 // *Урядовий кур'єр*. – 2014. – 9 лип. (№121). – С. 14.
116. Про музеї та музейну справу: Закон України від 29 червня 1995 р. № 249 / 95-ВР // *Культурна спадщина України. Правові засади збереження, відтворення та охорони культурно-історичного середовища: зб. офіц. док.* – К.: Істина, 2002. – С. 49–58.
117. Проблеми та здобутки музейної справи на сучасному етапі (оглядова довідка за матеріалами преси). [Електронний ресурс]. – Режим доступу: mincult.kmu.gov.ua/mincult/uk/publish/article.
118. Проведення соціологічного дослідження у бібліотеці: консультація / держ. закл. «Нац. б-ка України для дітей» / авт.-уклад. О. Б. Петренко, Н. М. Загоруйко. – К., 2012. – 20 с.
119. Програма науково-практичного семінару «Соціологія музейної справи». Національна академія керівних кадрів культури та мистецтв. 29.01.2015 // *Спільнота Facebook «Охорона культурної спадщини»*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <https://uk-ua.facebook.com/pages/Охорона-Культурної-Спадщини/385448268264887>.
120. Пронин В. А. Социологические исследования запросов посетителей – основа дальнейшего совершенствования / В. А. Пронин. // *Музейное дело в СССР* / ред. кол. И. А. Анощенко и др. – Москва: Московский рабочий, 1976. – 143 с. – С. 85–89.
121. Простір Павла Тичини. З якого віку варто дітям відвідувати музеї? // *Музейний простір = PROSTIR.MUSEUM*. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/34125>.
122. Равикович Д. А. Социальные функции и информационная система музея / Д. А. Равикович. // *Теоретические вопросы научно-просветительной работы музеев: по материалам социологических исследований: сб. науч. тр. НИИ культуры*. – М., 1984. – Вып. 133. – С. 8–25.

123. Равикович Д. А. Социальные функции краеведческого музея / Д. А. Равикович. // Музей и посетитель. Вопросы социологического исследования в области музееведения: сб. науч. тр. НИИ культуры. – М., 1978. – Вып. 65. – С. 16–38.
124. Разгон А. Общетеоретические вопросы музееведения в научной литературе социалистических стран / А. М. Разгон. // Музейное дело и охрана памятников: обзорная информация. – Вып. 1. – М., 1984. – 41 с.
125. Рашитова Р. С. Детский музей / Р. С. Рашитова. // Музееведение: сб. науч. трудов. – М., 1989. – С. 63–76.
126. Решетников Н. И. Музейная педагогика как теоретическая проблема / Н. И. Решетников. // Музеи мира: сб. научн. трудов НИИ культуры. – М., 1991. – С. 258–271.
127. Розенталь Л. Как вести изучение музейного зрителя: витяги зі звіту 1928 року, опублікованого в часописі «Советский музей» №2, 1931 / Л. Розенталь. // Мир музея. – №10. – 2011. – С. 11–12.
128. Роль музеїв у культурному просторі України і світу: стан, проблеми, перспективи розвитку музейної галузі: збірник матеріалів загальноукраїнської наукової конференції з проблем музеезнавства, присвяченої 160-річчю заснування Дніпропетровського історичного музею ім. Д. І. Яворницького. – Вып. 11. – Дніпропетровськ: АРТ-ПРОЕС, 2009. – 608 с.
129. Руденко С. Музейна пам'ятка: соціокультурна сутність та місце в системі історико-культурних цінностей: монографія / С. Б. Руденко. – К.: НАККіМ, 2012. – 120 с.
130. Рудик Г. Б. Відвідувачі музею як об'єкт дослідження / Г. Б. Рудик. // Музейний простір. – 2013. – №1. – С. 18–21.
131. Рудик Г. Б. Музеологія людини: проблематика відвідування як контекст проекту дослідження аудиторії музею Ханенків / Г. Б. Рудик. // Музейний простір. – 2012. – №6. – С. 23–25.
132. Рудик Г. Б. Наші відвідувачі / Г. Б. Рудик. // Музейний простір. – 2013. – №2. – С. 16–20.
133. Рудик Г. «Музейна людина»: колективний портрет українців, які відвідують музеї [Електронний ресурс] / Ганна Рудик. – Режим доступу: www.istpravda.com.ua/articles.
134. Рутинський М. Й. Музеезнавство: навч. посіб. / М. Й. Рутинський, О. В. Стецюк. – К.: Знання, 2008. – 428 с.
135. Сапанжа О. Современный художественный музей: на службе человечеству или человеку? В поисках музейного образа: материалы науч. конф. – СПб., 12-13.04.07. – СПб., 2007. – С. 6–17.
136. Саппа Н. Искусство плаката как социальная технология. Социология: теория, методы, маркетинг [Електронний ресурс] / Н. Саппа. – К., 1991. – №1. – Режим доступу: http://recept.znate.ru/pars_docs/refs.pdf.

137. Селівачов М. Музей як інструмент культури / М. Селівачов. // Музейні колекції: історія, дослідження, атрибуція: збірник наукових праць за ред. д-ра мист-ва М. Селівачова. – К.: ТОВ «ХІК», 2010. – С. 19.

138. Семашко О. Соціологія мистецтва: навчальний посібник. – К.: ДАК-ККіМ, 2003. – 266 с.

139. Семашко О. М. Соціологія мистецтва: навчальний посібник. – 2-ге вид., випр. і доп. / О. М. Семашко. – Львів: Магнолія плюс; видавець СПД ФО В. М. Піча, 2005. – 244 с.

140. Семашко О. М. Соціологія мистецтва: навчальний посібник / О. М. Семашко. – К.: Міленіум, 2004. – 300 с.

141. Словник української мови: в 11 тт. / [АН УРСР. Інститут мовознавства; за ред. І. К. Білодіда]. – Київ: Наукова думка, 1970 – 1980. – Т. 3. – 1972. – С. 256.

142. Смаглий К. В. Сучасні тенденції розвитку європейських музеїв: аналіз матеріалів Європейського музейного форуму / К. В. Смаглий. // Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. пр. (за мат. круглого столу). – К.: НАКККіМ, 2013. – С. 78.

143. Сморгж Л. Естетика / Л. Сморгж. – К.: Кондор, 2005. – 564 с.

144. Солодько П. Чому і хто ходить у музей? 25.2.2013 / Павло Солодько // Українська правда: електронне видання. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://www.istpravda.com.ua/articles/2013/02/25/112732/>

145. Сомов М. В. Современные проблемы музейной коммуникации / М. В. Сомов. // Актуальні проблеми теорії і практики музейної та пам'яткоохоронної діяльності: зб. наук. пр. (за мат. круглого столу). – К.: НАКККіМ, 2013. – С. 69.

146. Сотникова С. И. Музеология: пособие для вузов / С.И.Сотникова. – М.: Дрофа, 2004. – 192 с.

147. Соціологія: підручник / [М. П. Требін, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.]. – Харків: Право, 2010. – 224 с.

148. Соціологія: підручник / [Н. П. Осипова, В. Д. Воднік, Г. П. Клімова та ін.]. – Київ: Юрінком Інтер, 2003. – 336 с.

149. Соціологія культури: навч. посібник / О. М. Семашко, В. М. Піча, О. І. Погорілий та ін.; за ред. О. М. Семашка, В. М. Пічі. – К.: Каравела; Львів: Новий світ, 2000, 2002. – 334 с.

150. Сошніков А. О. Актуальні проблеми сучасного розвитку музеїв України [Електронний ресурс] / Андрій Олександрович Сошніков. // 9 Сумцовські читання: Музей і сучасність. – Харків, 2003. – Режим доступу: <http://museum.kh.ua/academic/sumtsov-conference/2003/article.html?n=447>.

151. Сошнікова О. М. Соціокультурний потенціал музейної комунікації / О. М. Сошнікова // Сімнадцяті Сумцовські читання: матеріали наукової конференції на тему «Комунікаційний підхід у музейній справі як відповідь на потреби соціуму», Харків, 18 квітня 2011 р. / Харківський історичний музей. – Х.: Майдан, 2011.— 268 с.: іл. – С. 3–8.

152. Старикова Ю. А. Музееведение / Ю. А. Старикова. – М.: Приор-издат, 2006. – 128 с.
153. Столяров Б. А. Основы экскурсионного дела / Б. А. Столяров, Н. Д. Соколов, Н. А. Алексеева. – СПб., 2002. – С. 18.
154. Столяров Б. Педагогика художественного музея: от истоков до современности. – СПб.: Спец Лит, 1999. – 222 с.
155. Столяров Б. А. Музейная педагогика. История, теория, практика: учебное пособие / Б. А. Столяров. – М.: Высшая школа, 2004. – 216 с.
156. Титова О. Культурна спадщина як чільна складова державотворчих процесів сучасної України / О. Титова. // Нові дослідження пам'яток козацької доби в Україні: зб. наук. праць. – Вип. 23. – К., 2014. – С. 3-6.
157. Тихонова Е. В. Методология и методы социологического исследования: учебник для студ. учреждений высш. проф. образования / Е. В. Тихонова. – М.: Издательский центр «Академия», 2012. – 368 с.
158. Фецько І. М. Структурні моделі складених термінів із компонентом «музей» (на матеріалі термінології музейництва) / І. М. Фецько. // Вісник Нац. ун-ту «Львівська політехніка». Серія «Проблеми української термінології». – 2014. – №791. – С. 169–174.
159. Х'ю де Варін. Музей як соціальний фактор розвитку // Військовий музей: науково-методичний збірник. – К.: ЦМЗСУ. – 2008. – Вип. 9. – 136 с.
160. «Цей неясний суб'єкт бажання»: вивчення демографічних, психографічних, особистісних та інших аспектів відвідування музеїв в Україні на основі опитування громадської думки чинної та потенційної аудиторій Музею Ханенків»: звіт за результатами проекту [Електронний ресурс]. – Режим доступу: <http://prostir.museum/ua/post/30333> (останнє звернення: 16.04.2015).
161. Чередниченко А. М. Українські музеї: погляд з США / А. М. Чередниченко. // Музейний простір. – 2013. – №2. – С. 12–15.
162. Чередниченко А. М. Чи є місце відвідувачу в музеї? / А. М. Чередниченко. // Музейний простір. – 2013. – №1. – С. 13–16.
163. Черниш Н. Й. Соціологія: підруч. за рейтингово-модульною системою навчання. / Н. Й. Черниш. – 5-те вид., перероб. і доп. – К.: Знання, 2009. – 468 с.
164. Чистотінова С. Л. Федор Іванович Шмит / С. Л. Чистотінова, В. Г. Ананьєв. – Москва: Дело, 1994. – 208 с.
165. Чумалова Г. В. Проблемы ориентации посетителей в музее-заповеднике / Г. В. Чумалова, М. Ю. Юхневич. // Теоретические вопросы научно-просветительной работы музеев: сб. научн. трудов. – М., 1984. – №133. – С. 57–77.
166. Чупрій Л. В. Стан та проблеми розвитку музейної сфери в умовах сучасних викликів [Електронний ресурс] / Л. В. Чупрій. // Режим доступу: <http://museum-ukraine.org.ua/?p=3010>.

167. Шаповаленко И. В. Формирование образов исторических явлений у детей младшего возраста / И. В. Шаповаленко. // Музееведение: сб. науч. трудов НИИкультуры. – М., 1989. – С. 53–54.
168. Шевченко В. В. Музеезнавство: навч. посібник для дистанційного навчання / В. В. Шевченко, І. М. Ломачинська. – К.: Університет «Україна», 2007. – 288 с.
169. Шляхтина Л. М. Основы музейного дела. Теория и практика: учебное пособие / Л. М. Шляхтина – М.: Высшая школа, 2005. – 182 с.
170. Шмит Ф. И. Искусство как предмет обучения / Ф. И. Шмит // Библиотека журнала «Путь просвещения». – 1923. – №7. – 63 с.
171. Шмит Ф. И. Исторические, этнографические, художественные музеи: очерк истории и теории музейного дела / Ф. И. Шмит. – Харьков, 1919. – 103 с.
172. Шмит Ф. И. Музейное дело: Вопросы экспозиции / Ф. И. Шмит. – Ленинград, 1929. – 245 с.
173. Шмит Ф. И. Предмет и границы социологического искусствоведения / Ф. И. Шмит. – Ленинград: Академия, 1928. – 146 с.
174. Шола Т. Предмет и особенности музеологии / Т. Шола // Museum. – 1987. – №1. – С. 49–53.
175. Шрайнер К. Предмет исследования музееведения и происхождение дисциплины / К. Шрайнер. // Музеи мира: Музееведение. – М., 1991. – С. 39–50.
176. Шулепова Э. А. Основы музееведения / Э. А. Шулепова. – Москва: ЛИБО-КОМ, 2010. – 432 с.
177. Шульга О. М. Сприйняття Другої світової війни як індикатор змін символічних універсумів в Україні / О. М. Шульга // Українське суспільство 1992–2012. Стан та динаміка змін. Соціологічний моніторинг. – Київ: Інститут соціології НАН України, 2012. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: www.memory.gov.ua:8080/ua/publication/.../1657.htm.
178. Шульга Р. Мистецтво і суспільство: нові правила відносин / Р. Шульга. // Соціологія: теорія, методи, маркетинг. – 2002. – №4. – С. 216–232.
179. Шульга Р. Стан мистецтва в Україні (нові засади існування та критерії оцінок) / Р. П. Шульга. // Культура і сучасність. – 2002. – №2. – С. 46–53.
180. Эрнст Ф. Художественные сокровища Украины. Выставка украинского исторического портрета в Киеве / Ф. Эрнст. // Пламя. – №8. – 1926. – С. 8.
181. Юренева Т. Ю. Музееведение: учебник для высшей школы. – 3-е изд., испр. и доп. / Т. Ю. Юренева. – М.: Академический Проект, 2006. – 560 с. – («Gaudemus»).
182. Юренева Т. Ю. Музей в мировой культуре / Т. Ю. Юренева. – М.: Русское слово – РС, 2003. – 536 с.: илл.
183. Юрій М. Ф. Соціологія культури: навчальний посібник. – К.: Кондор, 2006. – 302 с.

184. Юхневич М. Ю. Человек в музее / М. Ю. Юхневич. // Музей и личность / отв. ред. А. В. Лебедев., сост. М. Ю. Юхневич. – Москва: Российский институт культурологии, 2007. – 168 с. – С. 45–66.
185. Юхневич М. Ю. Об эффективности воздействия экспозиции на посетителя / М. Ю. Юхневич. // Теоретические вопросы научно-просветительской работы музеев: сб. научн. трудов. – М., 1984. – №133. – С. 26–37.
186. Яковлев С. Эстетика / С. Яковлев. – М.: Гардарики, 2004. – 464 с.
187. Якуба О. О. Соціологія: навчальний посібник для студентів / О. О. Якуба. – Харків: Константа, 1996. – 192 с.
188. Якубовський В. І. Музеєзнавство: підручник / В.І.Якубовський. – Кам'янець-Подільський: ПП Мошак М. І., 2010. – 352 с.
189. Ярошенко Л. Заможні Заходу б'ють благодійністю по кризі [Електронний ресурс] / Л. Ярошенко. // Український форум благодійників [веб-сайт]. – Режим доступу: <http://www.ufb.org.ua/international/1335.html>.
190. Christidou D. Re-Introducing Visitors: Thoughts and Discussion on John Falk's Notion of Visitors' Identity-Related Visit Motivations / Papers from the UCL Institute of Archaeology, 2010. URL: <http://www.pia-journal.co.uk/article/view/pia.344/58> (останнє звернення: 09.04.2015).
191. Devereux G. Basic Problems of Ethnopsychiatry. – Chicago; London, 1980. – Р. 6.
192. Edward Stevens Robinson. The Behavior of Museum Visitor. American Association of Museums, 1928. У повному обсязі доступно за URL: <http://files.eric.ed.gov/fulltext/ED044919.pdf> (останнє звернення: 09.04.2015).
193. Excellence and Equity. Education and the Public Dimension of Museums. A Report from AAM. 1992. С. 23–24. URL: http://www.depts.ttu.edu/museum-ttu/CFASWebsite/5333/Required%20Readings%202011/Hirzy_Excellence%20&%20Equity.pdf (останнє звернення 17.04.2015).
194. Falk J. Rethinking the Museum Visitor Experience. Лекція, виголошена 16 березня, 2010 р. Прослухати можна за URL: <http://www.formidlingsnet.dk/rethinking-the-museum-visitor-experience> (останнє звернення: 09.04.2015).
195. Freud S. The Problem of Anxiety. – New York, 1936. – Р. 43.
196. Gilman V. I. Museum Ideals of Purpose and Method. Museum of Fine Arts, Boston, 1918. У повному обсязі книга доступна за URL: <https://archive.org/details/museumidealsofpu00gilmuoft> (останнє звернення: 09.04.2015).
197. Honigman J. J. Culture and Personality. (Цит. за: Белик А. А. Психологическая антропология: некоторые итоги развития. – С. 25–26).
198. Hood Marilyn G. Staying Away: Why People Choose Not to Visit Museums // Museum News. – Vol. 61. – No. 4. – April 1983. – PP. 50–57. URL: [http://www.depts.ttu.edu/museumttu/CFASWebsite/5333/Supplemental%20Readings%202011/Hood_Staying%20Away%20\(2\).pdf](http://www.depts.ttu.edu/museumttu/CFASWebsite/5333/Supplemental%20Readings%202011/Hood_Staying%20Away%20(2).pdf) (останнє звернення: 09.04.2015).

199. Hood Marilyn G. Significant Issues in Museum Audience Research // *ILVS Review: A Journal of Visitor Behavior*. – № 2. – 1992. URL: http://informaalscience.org/images/research/VSA-a0a1y3-a_5730.pdf (останне звернення: 17.04.2015)
200. Hsu F. L. K. *Psychological Anthropology*. – Homewood, Ill.: Dorsey Press: 1961. – P. 3.
201. Inkeles A., Levenson D. J. National Character: The study of Modal Personality and Sociocultural Systems // Lindzey C., Aronson E. (eds.). *The Handbook of Social Psychology*. – P. 983.
202. Interpretation Preferences: How 40,000 museum-goers prefer to experience museums. URL: http://reachadvisors.typepad.com/museum_audience_insight/2010/05/interpretation-preferences-how-40000-museumgoers-prefer-to-experience-museums.html (останне звернення: 09.04.2015).
203. Kelly Lynda. The Impact of Social Media on Museum Practice. 2009. URL: <http://australianmuseum.net.au/uploads/documents/9307/impact%20of%20social%20media%20on%20museum%20practice.pdf> (останне звернення: 09.04.2015).
204. Kluckhohn C. Values and Value Orientations in the Theory of Actions // Parsons T., Shils E. (eds.). *Toward General Theory of Action*. – Cambridge, 1951. – P. 395.; Kluckhohn C. Values and Value Orientations... – P. 411.
205. Kultur Agenda – Institute for Museums, Cultural Enterprises and Audiences. [Електронний ресурс]. – Режим доступу: http://www.kulturagenda.at/file-admin/content/events/CONF_Berlin/Connected_Audience_Programme_Abstract.pdf
206. Museum Audience Insight. URL: http://reachadvisors.typepad.com/museum_audience_insight (останне звернення: 09.04.2015).
207. Numminen H. Советский плакат как средство массового воздействия – анализ языка плакатов [Електронний ресурс] / H Numminen. – Kevt, 2008. – 83 с. – Режим доступу: URL: http://recept.znate.ru/pars_docs/refs/4/3799/3799.pdf.
208. Redfield R. *The Little Community: Viewpoints for the Study of a Human Whole*. – Uppsala and Stockholm, 1955.
209. Rottermund A. Problemy muzealnictwa w świecie współczesnym // *Zeszyty Naukowe Uniwersytetu Jagiellońskiego. Opuscula Musealia*. – 1991. – №5. – S. 37.
210. Richie Nathan N. *Gender and Art Museum Visitorship: Examining an Understudied Component of Visitor Studies*. John F. Kennedy University, 2001.
211. Schwartz T. Where is the Culture? Personality and the Distributive Locus of Culture // Spindler G.D. (ed.). *The Making of Psychological Anthropology*. – Berkeley; Los Angeles; London, 1978. – P. 419.
212. Schwarzer M. *Women in the temple: gender and leadership in museums* // *Gender, Sexuality and Museum. A Routledge Reader*. Routledge – 2011. – P. 16–28.
213. Smith M. B. *Social Psychology and Human Values*. – Chicago: Aldine, 1969. – P. 102.